

Hovedoppgave

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse
Psykologisk institutt

Jannicke Torset

**Straffedømte seksuelle overgripere
med psykisk utviklingshemming i
rettspsykiatrisk forstand**
*- En deskriptiv studie av publiserte
saksdokumenter fra lagmannsretten i
perioden 1991 - 2015*

Hovedoppgave i Profesjonsstudiet i psykologi

Trondheim, mai 2016

Jannicke Torset

**Straffedømte seksuelle overgripere med
psykisk utviklingshemming i
rettspsykiatrisk forstand**

*- En deskriptiv studie av publiserte
saksdokumenter fra lagmannsretten i
perioden 1991 - 2015*

Hovedoppgave i Profesjonsstudiet i psykologi
Trondheim, mai 2016

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse
Psykologisk institutt

Kunnskap for en bedre verden

FORORD

Arbeidet med denne oppgaven har vært en spennende og krevende prosess, men også veldig lærerik. Jeg vil gjerne takke min veileder Kirsten Rasmussen for hjelpen hun har gitt meg på veien. Hun har vært en uvurderlig hjelp fra starten av med spissing av problemstilling og bidratt med interessante faglige diskusjoner og innspill underveis, samt gitt meg tydelige og konkrete tilbakemeldinger. Jeg vil også rette en stor takk til Erik Søndena ved Brøset kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri for faglige innspill, samt utlån av bøker og forskningsartikler.

Til slutt vil jeg takke Eva for hjelp med korrektur- og gjennomlesning, og Thomas for god støtte og hjelp med praktiske detaljer.

SAMMENDRAG

Seksuelle overgrep er et omfattende samfunnsproblem, og for å kunne igangsette forebyggende tiltak er det nødvendig med mer kunnskap på dette området. Et ledd i dette er å se på ulike undergrupper av seksuelle overgripere. Studier har vist at størsteparten av forbrytelsene kriminelle med psykisk utviklingshemming utøver gjelder krenkelser overfor andre, herunder seksuelle overgrep. Denne studien består av 55 analyserte saksdokumenter fra Lovdata hvor 56 seksualforbrytere med psykisk utviklingshemming er dømt i lagmannsretten i Norge. Hensikten har vært å undersøke karakteristikker ved overgriperne, de fornærmede, samt aspekter ved overgrepene og domsavsigelsen. Et av de mest sentrale spørsmålene har vært om overgriperne i dette utvalget har forgrepet seg på mindreårige i større grad enn på voksne. Funnene viser at flesteparten har begått seksuelle overgrep mot mindreårige jenter. Mange av overgriperne som hadde forgrepet seg på mindreårige hadde utført gjentatte overgrep mot samme person og/eller var tiltalt for overgrep mot flere ulike personer. Graden av psykisk utviklingshemming hos flesteparten var av lettere grad.

INNHALDSFORTEGNELSE

INNLEDNING	7
Hva er seksuelle overgrep.....	7
Hva er psykisk utviklingshemming.....	11
Årsak og diagnostikk.....	12
Prevalens.....	13
Det rettspsykiatriske begrepet psykisk utviklingshemming.....	13
Risikofaktorer for utvikling av et kriminelt atferdsmønster.....	15
Årsaksforklaringer til hvorfor noen menn med PUH begår seksuelle overgrep.....	16
Avgrensning av problemstilling.....	19
METODE	21
Datagrunnlag.....	21
Koding av variabler.....	22
RESULTATER	23
Overgripere.....	23
Alder.....	23
Grad av psykisk utviklingshemming.....	24
Tidligere dømt for seksualforbrytelser.....	24
Overgrep mot flere.....	24
Gjentatte overgrep mot samme person.....	24
Om overgrepet ble begått av flere i fellesskap.....	24
Type overgrep og paragraf.....	24
Dom.....	25
Fornærmede.....	27
Alder.....	27
Kjønn.....	27
Relasjon.....	28

DISKUSJON	31
Flesteparten har forgrepet seg på mindreårige jenter.....	31
Relasjon.....	32
Alder på tiltalte.....	33
Grad av psykisk utviklingshemming.....	33
Andre funn.....	33
Begått av flere i fellesskap.....	33
Overgrep begått mot flere.....	33
Type overgrep og paragraf.....	34
Type dom.....	34
Begrensninger ved studien.....	35
Konklusjon og implikasjoner.....	36
Referanser.....	39

INNLEDNING

Seksuelle overgrep er et betydelig samfunnsproblem som har store potensielle ringvirkninger for den som rammes. For å kunne igangsette nødvendige forebyggende tiltak som er gode, er det viktig at vi får økt kunnskap på dette området. Det innebærer blant annet å innhente informasjon om selve overgriperne så vel som karakteristika ved overgrepssituasjonene slik at det kan kartlegges om det er noen kjennetegn som går igjen. Et ledd i dette kan være å se nærmere på ulike grupper av overgripere. I en straffesak i 2013, omtalt som Aksla-saken, ble en mann dømt for voldtekt og drap på en ung kvinne. Det viste seg etterhvert at denne mannen var psykisk utviklingshemmet i strafferettslig forstand. I nyere tid har forskningslitteraturen på psykisk utviklingshemmede (PUH) og kriminell atferd, som bl.a seksuelle overgrep, økt betraktelig (Lindsay, 2002), og studier har vist at flesteparten av de kriminelle handlingene som begås av psykisk utviklingshemmede er krenkende atferd utøvd mot andre mennesker (Baroff, 1996; Noble & Conley, 1992). En studie av Søndena og Spro (under trykking) viste at i et utvalg av norske straffedømte psykisk utviklingshemmede dreide 52 % av lovbruddene seg om seksuelle overgrep. Med en så stor overvekt av seksuelle overgrep er det viktig for fremtidig forebygging å innhente mest mulig informasjon på dette området. Til tross for økt forskningsfokus er det likevel få studier som har undersøkt karakteristikk ved denne gruppen overgripere og ofre, samt aspekter ved overgrepene og domsavsigelsen. Enda færre har undersøkt overgrep begått mot mindreårige av denne gruppen sammenlignet med overgrep begått mot voksne. I tillegg er det få norske studier. Innledningsvis vil det bli beskrevet hva seksuelle overgrep innebærer, samt definisjonen på psykisk utviklingshemming (PUH). Deretter vil teori og empiri som omhandler lovbrudd begått av denne gruppen bli omtalt, før formålet med- og funn fra denne studien presenteres og diskuteres.

Hva er seksuelle overgrep?

Det finnes flere ulike definisjoner på seksuelle overgrep. I de ulike definisjonene legges det som regel til grunn at det innebærer utøving av tvang eller utnyttning for å få noen til å delta i seksuelle aktiviteter. Støttesenter mot incest og seksuelle overgrep (Smiso, 2015) definerer

seksuelle overgrep på følgende måte: *“fysisk og/eller psykisk utnyttelse av barn eller voksnes seksuelle integritet, og overfor barn ofte begått av en tillitsperson. Når en trekkes inn i seksuelle handlinger som man ikke er moden for, samtykker til eller forstår, regnes det som seksuelle overgrep.”* Amnesty International (2015) vektlegger at det er en grunnleggende menneskerett å selv kunne bestemme over sin egen kropp og seksualitet, og at voldtekt er et brudd på denne menneskeretten.

I Norge er den seksuelle lavalder 16 år. Det innebærer at det er straffbart å ha seksuell omgang med noen som er under 16 år. Dermed omfattes også dette under begrepet seksuelt overgrep, uavhengig av om barnet samtykket til- eller selv tok initiativ til den seksuelle omgangen/kontakten.

Den norske straffeloven ble endret fra og med 1. oktober 2015 (Straffeloven, 2005), og seksuelle lovbrudd omtales nå under kapittel 26. Siden datamaterialet i denne studien består av brudd på de gamle versjonene av straffeparagrafene (før den nye loven trådte i kraft) er det disse det refereres til her. Kapittel 19 i den norske straffeloven (Straffeloven c, 1902) har frem til 2015 beskrevet den juridiske definisjonen av seksuelle overgrep. Det skilles mellom ulike begreper:

- **Seksuell atferd.**

Krenkende eller uanstendig atferd som kan forekomme i ord eller handlinger. Kan innebære bl.a blotting, slibrigheter, visning av pornografi etc.

- **Seksuell handling.**

Ulike former for fysisk kontakt. Kan være f.eks berøring/beføling av intime kroppsdeler som kjønnsorganer eller bryster. Innebærer også at det er straffbart å forlede barn under 16 år til å utvise slike handlinger.

- **Seksuell omgang.**

Dette er den mest alvorlige av de tre, og omfatter ulike fysiske handlinger som f.eks samleie. Omfatter penetrering, oralt, analt eller vaginalt med fingre, gjenstander eller kjønnsorgan (Smiso, 2015; Regjeringen, 2015).

De mest relevante straffepragrafene for denne studien som omfattes av begrepet seksuell omgang er følgende:

Straffeparagraf 192

§ 192. Den som

- a. skaffer seg seksuell omgang ved vold eller ved truende atferd, eller
- b. har seksuell omgang med noen som er bevisstløs eller av andre grunner ute av stand til å motsette seg handlingen, eller
- c. ved vold eller ved truende atferd får noen til å ha seksuell omgang med en annen, eller til å utføre tilsvarende handlinger med seg selv

straffes for voldtekt med fengsel inntil 10 år. Ved vurderingen av om det er utøvd vold eller truende atferd eller om fornærmede var ute av stand til å motsette seg handlingen, skal det legges vekt på om fornærmede var under 14 år.

Straffen er fengsel i minst 3 år dersom

- a. den seksuelle omgang var samleie, eller
- b. den skyldige har fremkalt en tilstand som i første ledd bokstav b for å oppnå seksuell omgang.

Fengsel inntil 21 år kan idømmes dersom

- a. voldtekten er begått av flere i fellesskap,
- b. voldtekten er begått på en særlig smertefull eller særlig krenkende måte,
- c. den skyldige tidligere er straffet etter denne bestemmelsen eller etter § 195, eller
- d. den fornærmede som følge av handlingen dør eller får betydelig skade på legeme eller helse. Seksuelt overførbar sykdom og allmennfarlig smittsom sykdom, jf. smittevernloven § 1-3 nr. 3 jf. nr. 1 regnes alltid som betydelig skade på legeme eller helse etter denne paragrafen.

Den som ved grov uaktsomhet gjør seg skyldig i voldtekt etter første ledd, straffes med fengsel inntil 5 år. Foreligger omstendigheter som nevnt i tredje ledd, er straffen fengsel inntil 8 år.

Denne paragrafen tilsier at vold eller truende atferd må være til stede for at en situasjon skal kunne defineres som voldtekt. FNs kvinnekomité kritiserer Norge for denne definisjonen, og peker på at den er i strid med den internasjonale menneskerettighetsstandarden, og at definisjonen heller burde innebære “*fravær av oppriktig samtykke*” (Amnesty International, 2012). Til tross for kritikk fra FN er denne formuleringen ikke revidert i den oppdaterte straffeloven i kapittel 26, men lyder omtrent likt. Fravær av oppriktig samtykke kan i større grad anses å være ivarettat når det gjelder straffeparagrafer som har til hensikt å ivareta og beskytte barn mot seksuelle overgrep. Med tanke på den seksuelle lavalder, har de to straffeparagrafene § 195 og § 196 (Straffeloven c, 1902) blitt innført. De lyder som følgende:

§ 195. Den som har seksuell omgang med barn under 14 år, straffes med fengsel inntil 10 år. Dersom den seksuelle omgangen var samleie, er straffen fengsel i minst 3 år.

Fengsel inntil 21 år kan idømmes dersom

- a. handlingen er begått av flere i fellesskap,
- b. handlingen er begått på en særlig smertefull eller særlig krenkende måte,
- c. handlingen er foretatt overfor barn under 10 år og det har skjedd gjentatte overgrep,
- d. den skyldige tidligere har vært straffet etter denne bestemmelsen eller etter § 192, eller
- e. fornærmede som følge av handlingen dør eller får betydelig skade på legeme eller helse. Seksuelt overførbar sykdom og allmennfarlig smittsom sykdom, jf. smittevernloven § 1-3 nr. 3 jf. nr. 1. regnes alltid som betydelig skade på legeme eller helse etter denne paragrafen.

Villfarelse om alder utelukker ikke straffeskyld.

Straff etter denne bestemmelsen kan falle bort eller settes under det lavmål som følger av første ledd annet punktum dersom de som har hatt den seksuelle omgangen, er omtrent jevnbyrdige i alder og utvikling.

§ 196. Den som har seksuell omgang med barn under 16 år, straffes med fengsel inntil 6 år.

Fengsel inntil 15 år kan idømmes dersom

- a. handlingen er begått av flere i fellesskap,
- b. handlingen er begått på en særlig smertefull eller særlig krenkende måte,
- c. den skyldige tidligere har vært straffet etter denne bestemmelsen eller etter § 192 eller § 195, eller
- d. fornærmede som følge av handlingen dør eller får betydelig skade på legeme eller helse. Seksuelt overførbart sykdom og allmennfarlig smittsom sykdom, jf. smittevernloven § 1-3 nr. 3 jf. nr. 1. regnes alltid som betydelig skade på legeme eller helse etter denne paragrafen.

Villfarelse om alder utelukker ikke straffskyld, med mindre ingen uaktsomhet foreligger i så måte.

Straff etter denne bestemmelsen kan falle bort dersom de som har hatt den seksuelle omgangen, er omtrent jevnbyrdige.

Hva er psykisk utviklingshemming?

Hovedmarkøren til psykisk utviklingshemming (PUH) er svekkede mentale evner. Opp gjennom historien har både definisjonen av- og synet på tilstanden blant befolkningen og helsepersonell vært gjenstand for betydelige revisjoner. Termer som idioti, imbesil, mongolisme, sinke og moron har i senere tid blitt erstattet med termer som åndssvak, mental retardasjon og psykisk utviklingshemming. Starten av 1900-tallet, i takt med det økte fokuset på individuelle ulikheter, særlig i form av evnetester, førte med seg flere teorier om denne menneskegruppen. Frykt for at de arvelige trekkene deres kunne føre til en degenerering av samfunnet, og et syn på de som kriminelle regjerte (Rafter, 2008). Goddard, som var et sentralt ledd i innføringen av Binet-prøvene (som ansees som forløperen til dagens intelligens tester) var blant annet av den oppfatning at intelligens, moral, fattigdom og problemer i samfunnet var relatert til hverandre.

Han uttalte at de såkalte moronene, som maksimalt nådde en mental alder på rundt 8-12 år, kunne ende opp som bl.a prostituerte, alkoholikere og kriminelle om de ikke fikk den oppfølgingen og veiledningen de trengte (Zenderland, 1998). Tidene har endret seg, og i dag sitter vi igjen med et mer nyansert syn på denne menneskegruppen.

I diagnosemanualen, ICD-10 (WHO, 2012), som er nåtidens mest brukte diagnosemanual i det norske systemet, blir psykisk utviklingshemming definert på følgende måte: *“psykisk utviklingshemming er en tilstand med stagnert eller mangelfull utvikling av evner og funksjonsnivå, som særlig kjennetegnes av svekkede ferdigheter som viser seg i løpet av utviklingsperioden. Dette er ferdigheter som bidrar til det generelle intelligensnivået, som kognitive, språklige, motoriske og sosiale ferdigheter“* (WHO, 2012). Tilstanden graderes videre inn i følgende underkategorier:

F70, Lett psykisk utviklingshemming: IQ mellom 50 - 69

F71, Moderat psykisk utviklingshemming: IQ mellom 35 - 49

F72, Alvorlige psykisk utviklingshemming: IQ mellom 20 -34

F73, Dyp psykisk utviklingshemming: IQ under 20

For å bli omfattet av begrepet må altså vedkommende inneha et evnenivå som ligger på under 70. Til sammenligning ligger gjennomsnittlig evnenivå blant befolkningen på rundt 100.

Årsak og diagnostikk. Det har blitt pekt på flere mulige årsaker til at noen rammes av denne tilstanden. Kromosomfeil, sykdom hos mor under svangerskapet, stoffskiftesykdommer og fødselsskader er eksempler på dette. Også skader og sykdommer som oppstår i etterkant av fødselen kan være utslagsgivende (Norsk forbund for utviklingshemmede, 2015). Det er med andre ord ikke noen enkel forklaring på hvorfor tilstanden oppstår.

For å vurdere hvorvidt en person kan ansees å være psykisk utviklingshemmet brukes standardiserte evnetester som en sentral del av utredningsprosessen. I Norge er det vanlig å bruke evnetesten WAIS-IV (Wechsler Adult Intelligence Scale) hos voksne. For barn brukes WISC-V (Wechsler Intelligence Scale for Children). I noen tilfeller kan man også for voksne benytte seg av deltester fra WISC-V. Dette fordi den mentale kapasiteten til en med psykisk utviklingshemming ligger på nivå med et barns mentale kapasitet. Dermed kan referanseverdiene i WISC-V være mer sentrale å bruke. I tillegg anbefales det å intervju foreldre eller

omsorgspersoner for å kartlegge sosial modning og tilpasning (WHO, 2012). Til sist bør det nevnes at referanseverdiene i evnetester ikke skal sees på som absolutte, men må vurderes med hensyn til kjønn. Fungering i dagliglivet og på andre områder i livet skal taes med i betraktningen, da et mål på IQ alene aldri vil kunne fortelle oss om en person er psykisk utviklingshemmet.

Prevalens. Ut ifra statistiske størrelser er den teoretiske beregnede prevalensen angitt å ligge på rundt 2,27 % av befolkningen i henhold til normalfordelingskurven (Gjærum, 2010). Studier som har undersøkt dette i praksis har funnet andre tall. Bente Gjærum (2010) beskriver en prevalens av psykisk utviklingshemming på rundt 2-3 %. Harris (2006) rapporterer et noe større slingringsmonn; 1-3 %. En metastudie (Maulik, Mascarenhas Mathers, Dua, & Saxena, 2011) som baserte seg på en gjennomgang av publiserte studier fra 1980 - 2009 fant resultater som indikerte at forekomsten i verden ligger på rundt 1 %. McLarsen & Bryson (1987) rapporterte en prevalens på 1,25 % for hele populasjonen. Prevalensen samvarierer i tillegg med grad av PUH, hvor det er størst forekomst av lettere PUH og minst forekomst av de mer alvorlige gradene. McLarsen & Bryson (1987) anslår lett PUH til å ha en prevalens på 2,98 %.

Det rettspsykiatriske begrepet “psykisk utviklingshemming”. Når det kommer til praksis i juridiske straffesaker i det norske rettssystemet er det slik at den som er psykisk utviklingshemmet i høy grad skal fritas straff. Straffeparagraf 44 (Straffeloven a, 1902) sier følgende:

§ 44. Den som på handlingstiden var psykotisk eller bevisstløs straffes ikke.
Det samme gjelder den som på handlingstiden var psykisk utviklingshemmet i høy grad.

Bakgrunnen for dette er at en person som er psykisk utviklingshemmet i høy grad ikke har den mentale kapasiteten til å fullt ut forstå omfanget av- og konsekvensene av handlingene sine.

Straffeparagraf 56 c (Straffeloven b, 1902) sier også at om den tiltalte har lettere grad av psykisk utviklingshemming, kan straffen reduseres:

§ 56 c. Retten kan sette ned straffen under det lavmål som er bestemt for handlingen, og til en mildere straffart:

- Når lovbrøyteren på handlingstiden hadde en alvorlig psykisk lidelse med en betydelig svekket evne til realistisk vurdering av sitt forhold til omverdenen, men ikke var psykotisk, jf. § 44, eller var lettere psykisk utviklingshemmet eller handlet under en sterk bevissthetsforstyrrelse som ikke var en følge av selvforskyldt rus

I forbindelse med dette er det sentralt å bemerke at den juridiske definisjonen av psykisk utviklingshemming setter andre grenseverdier til grunn enn det ICD-10 (WHO, 2012) gjør. For å omfattes av begrepet lettere psykisk utviklingshemmet i strafferettslig forstand må vedkommende ha en IQ på mellom 55-75. Har vedkommende en IQ på under 55 regnes det som høygradig psykisk utviklingshemming. Dette innebærer at personer som ikke nødvendigvis omfattes av diagnosen psykisk utviklingshemmet (WHO, 2012) likevel kan ansees som psykisk utviklingshemmet i strafferettslig forstand. Det innebærer også at en person som kvalifiserer til det diagnostiske begrepet F.71, Moderat psykisk utviklingshemmet (IQ mellom 35 - 49) ansees som høygradig psykisk utviklingshemmet i strafferettslig forstand (IQ under 55). Det kan også innebære at en person som ligger i det nederste sjiktet av det diagnostiske begrepet F.70 Lett psykisk utviklingshemmet (IQ mellom 50 - 69) ansees som høygradig psykisk utviklingshemmet i strafferettslig forstand. Dette kan skape misforståelser, noe som også var tilfellet i Aksla-saken som ble beskrevet innledningsvis. Her var gjerningspersonen ikke psykisk utviklingshemmet etter ICD-10-kriteriene, men falt likevel innenfor referanseverdiene for det rettspsykiatriske begrepet.

Risikofaktorer for utvikling av et kriminelt atferdsmønster

Som nevnt har man i dag fått et mer nyansert syn på psykisk utviklingshemming, og har gått vekk ifra ideen om at mennesker med PUH har større sannsynlighet for å begå kriminelle handlinger enn andre. Det er ser likevel ut til å være en konsensus i forskningsmiljøet om at det er en sammenheng mellom lav intelligens og kriminalitet (Lindsay, Sturmey, & Taylor, 2004). Santamour & West (1977) har i senere tid pekt på at mennesker med PUH har svekkede kognitive og sosiale ferdigheter og relasjoner, og at under visse omstendigheter så kan det tenkes at dette kan være med på å bidra til deltagelse i kriminelle handlinger. Dette er i tråd med studier som har vist at blant annet lav intelligens, atferdsvansker på skolen, dårlig evne til å forme relasjoner med andre og lav impuls kontroll, lav verbal IQ og forsinket språkutvikling er risikofaktorer for utvikling av et kriminelt atferdsmønster (Hawkins & kolleger, 1998; Shader, 2004). Svekkede kognitive, språklige, og sosiale evner kan bl.a. medføre vansker knyttet til analysering av situasjoner og til å se konsekvenser av egne handlinger, samt språklige og nonverbale kommunikasjonsvansker som kan medføre misforståelser. Dette kan gi utslag i dårlig vurderingsevne, og slik føre til at man ender opp som kriminell (Santamour & West, 1977). En supplerende forklaringsmodell om at psykososiale vansker og begrensninger som gir utslag i ensomhet og gjentatte avvisninger kan føre til en frustrasjon mot samfunnet som kan gi utslag i kriminelle handlinger, kan også være en årsaksforklaring (Santamour, 1989). Mennesker med PUH har i tillegg en økt sårbarhet for å være rammet av andre psykiske lidelser, noe som kan tenkes å bidra til å øke sårbarheten for kriminell atferd (Reiss, 1994). McGee & Menolascino (1992) peker på at kombinasjonen av PUH, psykiske lidelser, rusmisbruk og nevrologiske hjernedysfunksjoner fører til at effekten av de svekkede kognitive evnene blir forsterket og slik påvirker impuls kontroll, moralsk vurderingsevne, realitetstesting og sosial vurderingsevne i enda større grad. I nyere tid har biologiske og psykologiske faktorer blitt mindre vektlagt, og dagens syn ser ut til å være at det ikke er PUH i seg selv som er risikofaktoren for et kriminelt handlingsmønster, men den oppsummerte effekten av komorbide faktorer som biologiske tilstander, somatiske lidelser, psykiske lidelser og rusmisbruk (Søndenaa, 2009). Nyere studier har også pekt på at det er særlig unge menn det dreier seg om (Thompson & Brown, 1997).

Når det gjelder type kriminell atferd utøvd av denne gruppen, tyder flere studier på at det er størst forekomst av kriminalitet som innebærer krenkelser mot andre mennesker, herunder seksuelle overgrep (Baroff, 1996; Noble & Conley, 1992.) I tråd med dette fant Søndena & Spro (under trykking) i en gjennomgang av straffesaker publisert i Lovdata, at blant straffedømte kriminelle med PUH, gjaldt 52 % av lovbruddene seksuelle overgrep. 27,4 % gjaldt voldslovbrudd.

Årsaksforklaringer til hvorfor noen menn med PUH begår seksuelle overgrep

Flere ulike hypoteser som søker å forklare hvorfor noen menn med PUH spesifikt begår seksuelle overgrep er foreslått. I forbindelse med dette har flere studier forsøkt å kartlegge variabler vedrørende denne gruppen seksuelle overgripere. Funnene i de ulike studiene varierer, og metodene som er brukt er ofte ulike. Særlig bærer flere av studiene preg av metodiske svakheter som manglende kontrollgruppe. Dermed blir det vanskelig å trekke noen konkrete konklusjoner om denne gruppen overgripere (Lindsay, 2002).

Av hypoteser som er foreslått er først og fremst at det kan handle om parafili, altså et tenningsmønster som avviker fra det normale. Dette kan bl.a. innebære å tenne på voldelig sex, voldtekter eller et tenningsmønster rettet mot mindreårige, også kjent som pedofili. Alternative årsaksforklaringer til dette kan bl.a. være lite kunnskap om seksualitet, relasjonelle vansker, psykisk lidelse, seksuelt misbruk i barndommen og impulsivitet. (Lindsay, 2004; Glaser & Deane, 1999; Hingsburger, Griffiths & Quinsey, 1991).

I likhet med at psykisk lidelse og impulsivitet utpekes som medvirkende risikofaktorer for generell kriminell atferd blant mennesker med PUH, pekes det også ut som en spesifikk hypotese til hvorfor noen velger å begå seksuelle overgrep. I forhold til hypotesen om psykiske lidelser er ikke hypotesen nødvendigvis at psykiske lidelser i seg selv fører til seksuelle overgrep, men at det påvirker antallet som forgriper seg seksuelt blant de med PUH i form av at inhibisjoner senkes eller ved utøving av abnormal atferd som kan sees hos maniske eller psykotiske mennesker. Noe forskning støtter denne hypotesen (Day, 1994; Lindsay et. al., 2002). Lund (1990) fant i en studie av 274 overgripere med PUH at 91,7 % av disse hadde en psykisk lidelse, og at 87,5 % av disse hadde en atferdsforstyrrelse. Studier (Thompson & Brown, 1997) har vist at seksuelle overgripere ofte selv har opplevd overgrep i barndommen sin, men Langevin

& Pope (1993) poengterer at det ikke er slik at alle som har opplevd overgrep i barndommen nødvendigvis selv blir overgripere i voksen alder. Sequira & Hollins (2003) påpeker at de få eksisterende studiene på seksuell misbruk blant de med PUH tyder på at atferdsproblemer som seksuell disinhibisjon kan være en konsekvens av seksuelt misbruk i barndommen. Lindsay (2004) poengterer at p.g.a. dårlig kontrollerte studier blir dette foreløpig bare spekulasjoner.

Det er blitt foreslått at seksualforbrytelser kan sees i lys av et mønster av impulsivitet og umodenhet, samt lite kunnskap om seksualitet og vansker med å etablere seksuelle relasjoner (Glaser & Deane, 1999; Hingsburger et. al. 1991). Bakgrunnen for dette teoretiske ståstedet er blant annet at Glaser & Deane (1999) i en studie hvor de sammenlignet seksualforbrytere med PUH med en gruppe forbrytere med PUH som hadde begått andre typer lovbrudd ikke fant noen særlige forskjeller mellom disse to gruppene. Det var f.eks ikke noen forskjeller i hvor mange seksuallovbrudd de to gruppene tidligere hadde begått. Parry & Lindsay (2003) fant derimot i en studie at de som hadde begått seksuelle overgrep rapporterte en lavere grad av impulsivitet enn kontrollgruppene. Et interessant funn var at denne gruppen hadde en tendens til såkalt grooming-atferd. Grooming-atferd innebærer at man etablerer en emosjonell kontakt med en som man senere har planer om å forgripe seg på, slik at vedkommende vil være et lettere tilgjengelig bytte i form av å ha senket sine inhibisjoner. Denne grooming-tendensen som ble beskrevet i studien tyder på at de var klar over at det var viktig å oppnå tillit fra offeret, og at de altså var i stand til å utsette det de ønsket å oppnå med groomingen (belønningen), noe som er det motsatte av impulsivitet (Lindsay, 2004). Lindsay (2004) påpeker også at ulike kategorier av seksualforbrytere varierer med tanke på impulsivitet. Kanskje har de som forgriper seg på barn en større evne til å planlegge og utsette "premien" enn de som forgriper seg på voksne, som kanskje har en større tendens til å opptre impulsivt. En studie (Gudjonsson & Sigurdsson, 2000) som sammenlignet en fengselspopulasjon av voldsforbrytere, voldstekstforbrytere og barneovergripere fant at de som forgrep seg på barn i større grad hadde en relasjon til fornærmede som slektning eller venner sammenlignet med de to andre gruppene. Dette funnet er med på å understreke hypotesen om at de som forgriper seg på barn muligens skiller seg fra andre overgripere. Når overgrepet blir begått av en i nær familie eller omgangskrets gir det også større rom for tid til å utøve grooming-atferd, og å bygge opp en relasjon til vedkommende. Det

er likevel verdt å nevne at denne studien ikke spesifikt tok for seg overgripere med PUH, men forbrytere generelt, uavhengig av evnenivå.

Teorien om lite kunnskap om seksualitet samsvarer med funn av McCabe & Cummins (1996) som fant at personer med PUH hadde mindre kunnskap enn normalbefolkningen på en rekke områder, deriblant seksualitet.

Når det gjelder tendensen til tidligere begåtte lovbrudd fant en studie (Lindsay et al., 2002) at 62 % av utvalget enten hadde en tidligere dom for seksuelt misbruk eller at bevis talte for en sannsynlighetsovervekt for at det hadde skjedd. En annen studie (Scorzelli & Reinke-Scorzelli, 1979) fant at 68 % i en gruppe forbrytere med PUH som hadde begått ulike typer kriminelle handlinger, hadde begått tidligere lovbrudd. 33 % av disse gjaldt seksuelle krenkelser mot voksne (11 % seksuelle overgrep, 8 % seksuell trakassering, 8 % forsøk på voldtekt og 6 % voldtekt.), 28 % var overgrep mot barn, og 18 % gjaldt blotting. Mange av disse hadde begått flere lignende forbrytelser, men kun hovedforbrytelsen var inkludert i disse tallene.

En godt kontrollert studie av Blanchard & kolleger (1999) viste at pedofile med lav intelligens hadde en større tendens til å være interessert i gutter enn jenter, og at de viste større interesse for yngre enn eldre barn. De fant også at pedofile med lav intelligens skilte seg fra pedofile med høyere intelligens ved at de hadde homoseksuell eller biseksuell interesse for barn, mens de med høyere intelligens viste heterofil interesse. Pedofile med en mor som hadde høy alder under svangerskapet skilte seg også ut ved å være homoseksuelt og biseksuelt orientert i motsetning til de som hadde blitt båret frem av en yngre mor og som var heterofile pedofile. Dette samsvarer med annen forskning som viser at høy alder på mor under svangerskapet er en risikofaktor for utvikling av PUH hos barnet (Chapman, Scott & Mason, 2002). Blanchard & kolleger (1999) studie er av særlig interesse fordi utvalget i studien bestod av 991 overgripere, noe som kan sies å være et relativt stort utvalg.

På generelt grunnlag ser det ut til å være en konsensus i forskningsmiljøet om at overgripere som er PUH har en tendens til å ha større variasjoner i karakteristikk vedrørende ofrene sine (Lindsay, 2002).

Avgrensning av problemstilling

Abbey et. al. (2004) påpeker at det mangler store undersøkelser av voldtekstforbrytere generelt og poengterer viktigheten av å kartlegge karakteristikk hos denne forbrytergruppen. Mangelen på studier av seksuelle overgripere med PUH kan således sies å være ennå større. Med tanke på at det i dag eksisterer lite informasjon om denne gruppen overgripere, særlig vedrørende norske utvalg, er det i første omgang nødvendig å innhente deskriptive opplysninger. Deskriptive opplysninger vil kunne gi verdifull informasjon som siden kan brukes til å generere hypoteser. På bakgrunn av dette er denne studien i hovedsak deskriptiv og av utforskende karakter. Karakteristikk som omhandler overgriperne, ofrene og som beskriver aspekter ved overgrepene og domsavsigelsen er kartlagt.

På bakgrunn av empiri om at mennesker med PUH har et lavere mentalt evnenivå enn mennesker med normal IQ med samme fysiske alder er det også interessant å stille seg spørsmål om disse vil ha en større seksuell draging mot mindreårige enn mot voksne. Et sentralt spørsmål i denne studien er derfor om overgriperne i utvalget i større grad har foretrukket seg på mindreårige enn voksne.

Denne studien vil også være et viktig ledd i å kartlegge om norske overgripere med PUH skiller seg fra overgripere med PUH fra andre land og kulturer.

METODE

Datagrunnlag

Data ble samlet inn fra databasen til Lovdata. Lovdata er en privat stiftelse som er opprettet av Justidepartementet og Det juridiske fakultet i Oslo. Databasen består av rettslig informasjon (lovdata.no), og inneholder blant annet saksreferater fra rettsavgjørelser. Det er slike saksreferater som er brukt som datamateriale i denne studien. Saksdokumentene som utgjør datamaterialet er offentlig tilgjengelig materiale, og er anonymisert.

Når begrepet “psykisk utviklingshemming” brukes i denne studien er det det juridiske begrepet “psykisk utviklingshemmet i rettslig forstand” som ligger til grunn.

Datamaterialet ble samlet inn i november 2015. I datainnsamlingen ble søkeordene “overgrep psykisk utviklingshemmet” brukt. Dette ga et treff på 229 saksreferater fra straffesaker i lagmannsretten i perioden 1991 - 2015. Inklusjonskriterier som ble benyttet var at det var tiltale mot en av følgende straffeparagrafer; §192-206, tiltalte var psykisk utviklingshemmet og at tiltalte var mann. Følgende saksdokumenter ble ekskludert: saksdokumenter hvor det var tvil om tiltalte var psykisk utviklingshemmet eller hvor vedkommende lå i grenseland mellom normal intelligens og psykisk utviklingshemming, samt saksdokumenter hvor tiltalte var kvinne eller av utenlandsk opprinnelse (dette for å få et mer homogent utvalg). Dermed ble følgende saksdokumenter ekskludert: 68 saksdokumenter på grunnlag av at det var fornærmede som var psykisk utviklingshemmet og ikke tiltalte, ni saksdokumenter hvor tiltalte lå i grenseland mellom psykisk utviklingshemming og normal intelligens, sju saksdokumenter hvor tiltalte var av utenlandsk opprinnelse, 87 saksdokumenter hvor tiltalen gjaldt en urelatert straffeparagraf, samt ett saksdokument hvor tiltalte var kvinne. To saksdokumenter ble utelatt fordi de ble gjenkjent som samme sak som allerede var inkludert i datamaterialet. I alt ble 174 saker ekskludert.

Dermed består utvalget av 55 saksdokumenter hvor tiltalte var psykisk utviklingshemmet. Ett av saksdokumentene omhandlet tiltale mot to gjerningsmenn med psykisk utviklingshemming, og det totale antallet gjerningsmenn er derfor 56. I ett av disse

saksdokumentene var gjerningsmannen av utenlandsk opprinnelse. Vedkommende ble likevel inkludert p.g.a. at han hadde bodd i Norge fra 2-års alder, og dermed er å anse som norsk.

Saksdokumentene ble lastet ned og deretter gjennomgått mer grundig for utforming av variabelliste i henhold til hvilken type informasjon som var mulig å samle inn fra saksdokumentene. Dataene ble deretter kodet og siden analysert deskriptivt. Deskriptive analyser er utført i Statistical package of the Social Sciences (SPSS), Versjon 23.

Koding av variabler

Følgende variabler ble registrert:

- Alder på tiltalte
- Kjønn og alder på fornærmede
- Relasjonen mellom siktede og fornærmede
- Type overgrep (atferd, handling, omgang, forsøk)
- Om overgrepet ble begått av flere i fellesskap
- Om vedkommende er siktet for overgrep mot flere personer
- Om det gjelder gjentatte overgrep mot samme person
- Grad av psykisk utviklingshemming (Lett eller høygradig)
- Om vedkommende tidligere er dømt for seksualforbrytelser
- Type paragraf som siktede er dømt etter
- Type dom (straff, oppresning, forvaring og tvungen omsorg)

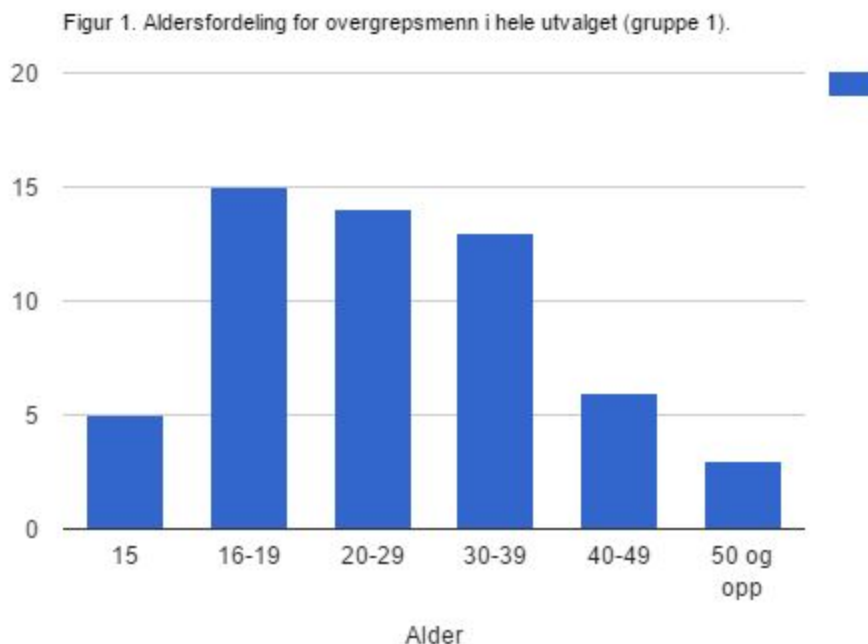
På grunn av at det ikke er noen systematikk i informasjonen som står gjengitt i saksdokumentene er det manglende informasjon om enkelte av variablene i de ulike sakene. I noen saker hvor tiltalte var siktet for overgrep mot flere personer, kom ikke alltid alderen og relasjonen tydelig frem. I disse tilfellene er det ved koding av variabler tatt utgangspunkt i overgrepene mot de av ofrene hvor disse variablene er kjent. For gjerningspersonen er gjennomsnittsalder beregnet ut fra vedkommendes alder ved tidspunktene for de ulike overgrepene.

RESULTATER

Dataene ble delt opp i tre grupper: Den første (1) utgjør en helhetlig gruppe av alle overgriperne i utvalget. Dernest er to undergrupper definert: (2) Overgrep begått mot mindreårige, og (3) Overgrep begått mot voksne. Voksne defineres her som personer over den seksuelle lavalder (16 år).

Overgripere

Alder. Gjennomsnittsalderen på overgriperne i hele utvalget (n=56) er 27,6 år og aldersspennet varierer fra 15-62 år. SD=11,8, modus er 18 år og median er 23,5 år. Spredningen kan sies å være relativt stor. Figur 1 viser aldersgrupperingen ved hjelp av et histogram.

Når det gjelder gruppen som har forgrepet seg på mindreårige (n=41) var gjennomsnittsalderen 27 år. SD=12, modus var 18 år og median 23 år. Aldersspennet var fra 15-60 år. Dette viser en stor spredning.

I gruppen som har forgrepet seg på voksne (n=15) var gjennomsnittsalderen 28 år. SD=11,7, modus 20 år og median 26 år. Aldersspennet var fra 17-62 år. Nesten halvparten; sju stk (46,7 %), var mellom 20-29 år.

Grad av psykisk utviklingshemming. Blant alle overgriperne (n=56 minus tre missing) hadde flestparten lettere psykisk utviklingshemming. Bare fem hadde høygradlig PUH.

35 av de med lettere PUH var tiltalt for overgrep mot mindreårige og 13 av de for overgrep mot voksne. Fire av de med høygradig PUH var tiltalt for overgrep mot mindreårige, og én av de for overgrep mot voksne.

Tidligere dømt for seksualforbrytelser. Blant saksdokumentene til flestparten av de tiltalte var det manglende informasjon om de tidligere hadde begått seksualforbrytelser. Blant de hvor det forekom opplysninger om dette var 12 av de 56 tidligere dømt for seksualforbrytelser. Ni av disse var blant de som hadde forgrepet seg på barn og de resterende tre hadde forgrepet seg på voksne.

Overgrep mot flere. Blant hele utvalget av overgripere (n=56) var 22 (39,3 %) tiltalt for overgrep mot flere personer. Dette gjaldt nesten utelukkende de som var tiltalt for overgrep mot mindreårige. Bare tre av tilfellene gjaldt overgrep mot voksne. I flere av saksdokumentene som gjaldt overgrep mot barn var det snakk om overgrep mot mellom to til seks fornærmede. I det mest ekstreme tilfellet gjaldt det overgrep mot hele ni mindreårige.

Gjentatte overgrep mot samme person. 22 av de 41 som hadde forgrepet seg på mindreårige, altså litt i overkant av halvparten, hadde utført gjentatte overgrep mot samme person. Flere av disse overgrepene hadde pågått over flere år. Blant de som hadde forgrepet seg på voksne var det én person som hadde forgrepet seg gjentatte ganger på samme person.

Om overgrepet ble begått av flere i fellesskap. Nesten ingen av overgrepene var begått av flere i fellesskap. Dette gjaldt kun hos tre av de tiltalte.

Type overgrep og paragraf. Når det kommer til brudd på straffeparagrafer som gjelder seksuell omgang var overgriperne tiltalt for brudd på en eller flere av følgende paragrafer: §192, §193, §195, §196, §198 og §199. Blant de som var tiltalt for brudd på straffeparagrafer som gjaldt seksuell handling var dette §200, §201 og §204. Mange av overgriperne var tiltalt for brudd på flere av disse straffeparagrafene.

Blant de som var tiltalt for overgrep mot mindreårige (n=41) var 28, altså flesteparten, tiltalt utelukkende for seksuell omgang. 11 var tiltalt for ulike kombinasjoner av handling og omgang. 36 av de 41 var tiltalt for brudd på §195 enten alene eller i kombinasjon med brudd på andre straffeparagrafer. 12 av de var utelukkende tiltalt for brudd på §195 og seks for brudd på både §192 og §195. Da §192 omfatter begrepet voldtekt kan det sies at disse har utført en grovere form for overgrep med tydelig bruk av makt.

Blant gruppa som hadde forgrepet seg på voksne (n=15) var 14 av de tiltalte tiltalt for brudd på §192.

Dom. Blant hele utvalget (n=56) ble litt i overkant av halvparten (66,1 %) dømt til straff og til å betale oppreisning. 28 av disse var tiltalt for overgrep mot mindreårige og ni av de for overgrep mot voksne. To av de med høygradig PUH ble dømt til tvungen omsorg og til å betale oppreisning. Én av disse var tiltalt for overgrep mot en mindreårig og den andre for overgrep mot en voksen. De tre resterende med høygradig PUH ble straffefrikjent, men dømt til å betale oppreisning. Fem ble straffefrikjent p.g.a. manglende bevismateriale, men dømt til å betale oppreisning da det var stor sannsynlighet for at de hadde begått overgrepene de var tiltalt for. Tabell 1 viser en mer detaljert oversikt over overnevnte karakteristikk.

Tabell 1.

Frekvenstabell over karakteristikker ved overgriperne. Gruppe 1 representerer hele utvalget overgripere, gruppe 2 omfatter de som har forgrepet seg på mindreårige, og gruppe 3 omfatter de som har forgrepet seg på voksne.

Prosentangivelser i parentes.

Overgripere	Gruppe 1 (n = 56)		Gruppe 2 (n = 41)		Gruppe 3 (n = 15)	
Grad av PUH						
Lettere PUH	48	(85,7)	35	(85,4)	13	(86,7)
Høy PUH	5	(8,9)	4	(9,8)	1	(6,7)
Manglende informasjon	3	(5,4)	2	(4,9)	1	(6,7)
Tidl. dømt for seks. overgrep						
Tidligere dømt	12	(21,4)	9	(22,0)	3	(20,0)
Ikke tidligere dømt	13	(23,2)	8	(19,5)	5	(33,3)
Manglende informasjon	21	(55,4)	24	(58,5)	7	(46,7)
Overgrep mot flere						
Ja	22	(39,3)	19	(46,3)	3	(20,0)
Nei	34	(60,7)	22	(53,7)	12	(80,0)
Gjentatte ovg.mot samme pers.						
Ja	24	(42,9)	23	(56,1)	1	(6,7)
Nei	29	(51,8)	15	(36,6)	14	(93,3)
Manglende informasjon	3	(5,4)	3	(7,3)		
Flere overgripere i fellesskap						
Flere overgripere	3	(5,4)			3	(20,0)
Én overgriper	53	(94,6)	41	(100,0)	12	(80,0)
Type overgrep						
Seksuell omgang	42	(75,0)	28	(68,3)	14	(93,3)
Seksuell handling	1	(1,8)	1	(2,4)		
Seks. omgang & handling	11	(19,6)	11	(26,8)		
Forsøk på omgang/handling	2	(3,6)	1	(2,4)	1	(6,7)
Dom						
Straff	5	(8,9)	3	(3,7)	2	(13,3)
Straff & oppreisning	37	(66,1)	28	(68,3)	9	(60,0)
Forvaring	2	(3,6)	2	(4,9)		
Forvaring & oppreisning	5	(8,9)	3	(7,3)	2	(13,3)
Tvungen omsorg & oppreisning	2	(3,6)	1	(2,4)	1	(6,7)
Oppreisning	5	(8,9)	4	(9,8)	1	(6,7)

Fornærmede

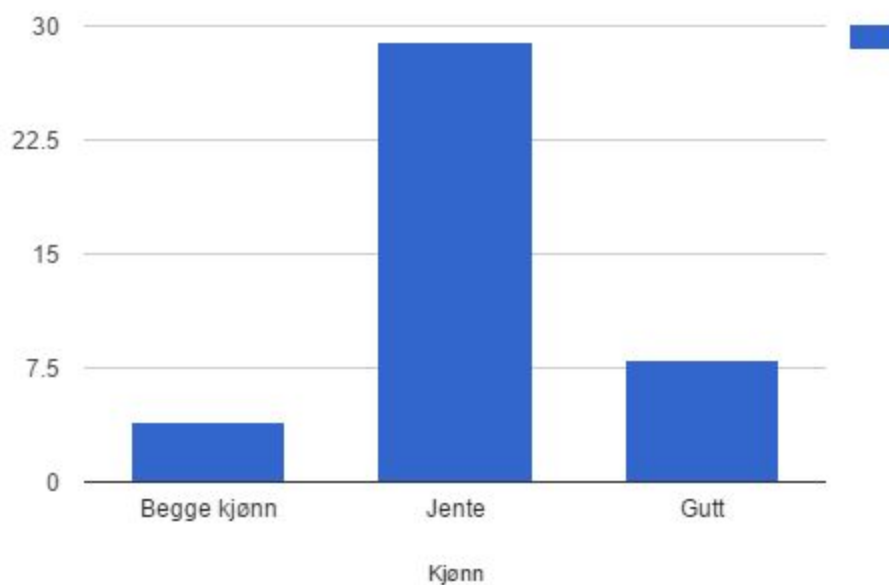
Alder. Hos 41 (73,2%) av de 56 gjerningspersonene gjaldt tiltalen seksuallovbrudd begått mot mindreårige, og hos 14 overgrep mot voksne. I tillegg var det én person som hadde forgrepet seg på både mindreårige og voksne. Dette saksdokumentet er kodet som overgrep mot voksne fordi gjennomsnittsalderen på alle de fornærmede i denne saken var 16 år. Ett av overgrepene gjaldt en 15 år gammel jente, mens tre av overgrepene gjaldt personer over den seksuelle lavalder (henholdsvis 16, 16 og 17 år).

Hos ni av de fornærmede var det ikke oppgitt alder på vedkommende i saksdokumentet. Dette var utelukkende i tilfeller som gjaldt overgrep mot voksne. Gjennomsnittsalderen til de resterende fornærmede (n=47) var 11,8. SD=5,6. Modus var 13 år og median 12 år. Aldersspennet var fra to til 54 år.

I gruppe to (n=41) var gjennomsnittsalderen 10 år. SD=3,1. Modus var 13 år og medianen var 11 år. I gruppe tre (n=15) var gjennomsnittsalderen 20 år. SD=10,7. Modus var 16 og median var 17.

Kjønn. Blant de som hadde forgrepet seg på voksne (n=15) var det utelukkende snakk om overgrep mot kvinner. Blant de som hadde forgrepet seg på mindreårige (n=41) hadde flesteparten (29) forgrepet seg på jenter. Figur 2 viser et stolpediagram over kjønnsfordelingen blant de fornærmede som er mindreårige.

Figur 2. Oversikt over hvilket kjønn det var på fornærmede blant overgrepssakene som gjaldt de som hadde forgrepet seg på mindreårige (gruppe 2).

Relasjon. Blant de som utelukkende hadde forgrepet seg på mindreårige (n=41) utgjorde den største gruppa en relasjon som bekjente. Blant de som hadde forgrepet seg på voksne (n=15) var litt over halvparten en bekjent og de resterende en ukjent. Tabell 2 viser en nærmere oversikt over kjønn på fornærmede og relasjonen mellom overgriper og fornærmede.

Tabell 2.

Frekvenstabell over kjønn på fornærmede og relasjon mellom overgriper og fornærmede. Gruppe 1 representerer hele utvalget overgripere, gruppe 2 omfatter de som har forgrepet seg på mindreårige, og gruppe 3 omfatter de som har forgrepet seg på voksne. Prosentangivelser i parentes.

Karakteristika	Gruppe 1 (n = 56)		Gruppe 2 (n = 41)		Gruppe 3 (n = 15)	
Kjønn på fornærmede						
Hunkjønn	44	(78,6)	29	(70,7)	15	(100,0)
Hankjønn	8	(14,3)	8	(19,5)		
Begge kjønn	4	(7,1)	4	(9,8)		
Relasjon						
Bekjente	24	(42,9)	16	(39,0)	8	(53,3)
Ukjente	14	(25,0)	7	(17,1)	7	(46,7)
Familie	7	(12,5)	7	(17,1)		
Familie og ukjente	2	(3,6)	2	(4,9)		
Familie og bekjente	1	(1,8)	1	(2,4)		
Manglende opplysninger	8	(14,3)	8	(19,5)		

DISKUSJON

Formålet med denne studien har vært å forsøke å kartlegge karakteristikk ved seksualforbrytere med psykisk utviklingshemming som er dømt i lagmannsretten, samt karakteristika som omhandler de fornærmede og aspekter ved overgrepene. Spørsmål av særlig interesse har vært om det er flere som har forgrepet seg på mindreårige enn på voksne.

Hovedfunnene er:

1. Flesteparten har forgrepet seg på mindreårige som er under 14 år.
2. Overvekten av overgrepene er utøvd mot jenter/kvinner.
3. Mange av overgriperne var tiltalt for overgrep mot flere ulike personer og/eller gjentatte overgrep mot samme person. Dette var mest uttalt blant de som hadde forgrepet seg på mindreårige.
4. Relasjonen mellom tiltalte og fornærmede var i flesteparten av tilfellene bekjente eller familie.
5. Overgriperne er i hovedsak menn i aldersgruppen 16-39 år, med en gjennomsnittsalder på 27,6 år.
6. Flesteparten av de tiltalte hadde lettere PUH.

Flesteparten har forgrepet seg på mindreårige jenter. 41 av de 56 overgriperne i studien har forgrepet seg på mindreårige. I tillegg har én gjerningsmann forgrepet seg på både voksne og én mindreårig. Dette underbygger hypotesen om at et lavt mentalt evnenivå kan medføre til en tendens til større seksuell tiltrekning mot mindreårige som er nærmere i mental alder enn voksne er. I flere av saksreferatene ble det beskrevet at til tross for stor fysiologisk aldersforskjell mellom overgriper og fornærmede, kunne den mentale alderen til de to sies å være jevnbyrdig. Det er få publiserte studier som har undersøkt omfanget av overgrep begått mot barn av overgriper som er psykisk utviklingshemmede, så det er vanskelig å si om dette funnet er enestående for akkurat denne studien eller om tendensen også eksisterer i andre utvalg. En alternativ eller supplerende årsak til at flere har forgrepet seg på mindreårige enn på voksne kan være at det har vært lettere å forgripe seg på mindreårige. Barn er mer sårbare og mindre i stand

til å forsvare seg enn en voksen person er. Mange barn anser voksne personer som en trygghet og stoler på at de voksne gjør det som er riktig og vet best. Dermed kan barn som gruppe være lettere å forlede til seksuelle handlinger enn voksne som vet bedre, og som kanskje vil forsøke å forsvare seg mot overgrep. Barn kan heller ikke sies å ha samme begrep om hva seksuelle handlinger innebærer, og hva som er greit og ikke greit, slik som voksne. Denne hypotesen underbygges av at mange av barna som hadde opplevd overgrep var nokså unge, med en gjennomsnittsalder på 10 år.

Det er vanskelig å trekke noen konklusjoner om alderen til de fornærmede i gruppe 3, da det i mange av tilfellene ikke var oppgitt alder og utvalget var lite. Funnene, særlig med tanke på modusen på 16, indikerer likevel at det i stor grad er unge kvinner det dreier seg om der hvor alder er kjent.

Alle som har forgrepet seg på voksne har forgrepet seg på kvinner. At menn i hovedsak forgriper seg på kvinner er kjent i forskningslitteraturen som gjelder overgripere i den øvrige befolkningen (Amnesty International, 2010; Regjeringen, 2003), og kan også se ut til å gjelde for dette utvalget av overgripere med PUH. Blant de som har forgrepet seg på barn har flesteparten forgrepet seg på jenter, noen på gutter og noen på begge kjønn. Forskningslitteraturen viser at en større andel av mindreårige jenter har vært utsatt for seksuelle overgrep enn mindreårige gutter (Steine og kollegaer, 2012). Dette samsvarer med funnene i denne studien. På den andre siden står det i kontrast til Blanchard & kolleger (1999) funn om at pedofile overgripere med lav intelligens har en større tendens til å forgripe seg på gutter enn jenter, noe som altså ikke gjaldt utvalget i denne studien. Blanchard & kolleger (1999) studie omhandlet et kanadisk utvalg så det er mulig at norske utvalg skiller seg fra kanadiske utvalg på dette området.

Relasjon. Funnene viser en bredde i hvilke typer relasjoner de seksuelle overgrepene har oppstått i. Det innebærer både relasjoner som ukjente, bekjente, familie og partner. Relasjonen mellom overgriper og fornærmede var i de fleste tilfellene en bekjentrelasjon. Dette var noe mer utbredt blant de mindreårige enn blant de voksne fornærmede, hvor kun akkurat over halvparten var bekjente. Blant de mindreårige var det i 10 av tilfellene også snakk om overgrep som var begått av et familiemedlem. Dette er i tråd med forskning om overgripere i den øvrige befolkningen hvor vi vet at de fleste overgrep blir utført av en person som fornærmede kjenner,

særlig når det kommer til overgrep mot barn. Blant overgriperne som forgriper seg på barn er det også stor forekomst av familiemedlemmer eller bekjente/venner som forgriper seg (Regjeringen, 2003). Dette er også i tråd med Gudjonsson & Sigurdssons (2000) funn om at barneovergriperne i større grad hadde en relasjon til fornærmede som slektning eller venner.

Alder på tiltalte. Aldersspennet på 15-62 år blant overgriperne viser en stor variasjon i alder. At det var få i de øvre aldersgruppene, og at flesteparten var mellom 20-29 år med en gjennomsnittsalder på 27,6 år samsvarer med tidligere forskning som viser at de som havner i retten for kriminelle handlinger i hovedsak er unge menn (Thompson & Brown, 1997). Dette i likhet med overgrepsmenn uten PUH i den øvrige befolkningen som stort sett er unge menn, og med lav representasjon i øvre aldersgrupper (Dickey et al. 2002).

Grad av PUH. Generelt kan man si at det er en stor overvekt av personer med lettere PUH som er tiltalt i lagmannsretten for seksuelle overgrep i dette utvalget. Dette er i tråd med at straffesaker hvor tiltalte ansees å ha høy grad av PUH i stor grad blir henlagt. Det er interessant at fire av de fem med høy PUH har forgrepet seg på mindreårige, men det er vanskelig å dra noen konklusjoner ut ifra dette p.g.a. det lave antallet personer med høy PUH i utvalget.

Andre funn

Begått av flere i fellesskap. I de aller fleste tilfellene var overgrepene begått av én person alene. I de tre tilfellene hvor overgrepene var begått av flere gjaldt det overgrep mot voksne. Det er lite publisert forskningslitteratur som sier noe om graden/omfanget av dette.

Overgrep begått mot flere. Siden det var manglende opplysninger om hvorvidt de tiltalte tidligere var dømt for seksuelle overgrep hos 31 av overgriperne, er det vanskelig å si noe om tendensen til dette. At det i saksdokumentene ble beskrevet at 22 av de 56 av overgriperne i hele utvalget var tiltalt for overgrep mot flere personer, viser likevel at det er en betydelig andel som gjentatte ganger har forgrepet seg på flere fornærmede, og dermed kan sies å være i en risikogruppe for å forgripe seg på nytt. 19 av disse hadde forgrepet seg på barn, noe som er en betydelig andel. Ved mistanke om overgrep av ett barn blir det dermed viktig å kartlegge så grundig det lar seg gjøre om også flere barn kan være utsatt for overgrep av samme person.

22 av de 41 som hadde forgrepet seg på barn, altså omlag halvparten, hadde forgrepet seg på samme person gjentatte ganger. Blant de som hadde forgrepet seg på voksne var det bare én person som hadde forgrepet seg gjentatte ganger på samme på samme person. Dette kan tyde på at de to gruppene barneovergripere og voksenovergripere skiller seg fra hverandre på dette planet. Det kan være en mulig støtte for hypotesen om at den type overgripere som forgriper seg på voksne gjør det impulsivt, mens de som forgriper seg på barn i større grad planlegger dette (Parry & Lindsay, 2003; Lindsay, 2004).

Type overgrep og paragraf. De fleste var tiltalt for og ble dømt på grunnlag av paragrafer som omhandler seksuell omgang alene eller varianter av paragrafer som dreier seg om både seksuell omgang og seksuell handling. Alle unntatt én som var tiltalt for overgrep mot voksne var dømt etter § 192 som innebærer utøving av vold og makt. 39 av de 41 som hadde forgrepet seg på mindreårige ble dømt etter paragrafer som omhandler seksuell omgang. 36 av disse ble dømt etter § 195 enten alene eller i kombinasjon med andre paragrafer. Dette betyr at nesten alle i denne gruppen har forgrepet seg på barn som er under 14 år. Seks av disse ble i tillegg dømt etter § 192, og kan sies å være ekstra grove overgrep med bruk av vold og/eller makt.

Kun to av overgriperne i hele utvalget på 56 overgripere var tiltalt for forsøk på seksuell handling eller omgang. Dette er et lavt antall med tanke på hvor mange fullbyrdede overgrep som har funnet sted. En årsak til dette kan være at mislykkede forsøk på ikke anmeldes eller at sakene henlegges.

Type dom. Flesteparten (37 av 56) ble dømt til enten straff og til å betale oppreisning, og fem ble dømt til utelukkende straff. Fem ble straffefrikjent p.g.a. manglende bevis, men måtte betale oppreisning til fornærmede da det var ansett en stor sannsynlighetsovervekt for at overgrepet hadde funnet sted. Dette tyder på at konkrete bevis var viktig for at en person skulle kunne dømmes. § 44 sier at den som er psykisk utviklingshemmet i høy grad ikke kan straffes for kriminelle handlinger. I tråd med dette er to av de fem med høy PUH dømt til tvungen omsorg og til å betale oppreisning, og de tre andre frikjent for straff, men dømt til å betale oppreisning. Et viktig spørsmål med tanke på at flesteparten ble straffedømt er i hvor stor grad mennesker med PUH nyttegjør seg straff og forstår konsekvensene av handlingene sine.

Begrensninger ved studien

Begrensninger ved denne studien er først og fremst utvalget. Det er lite og dermed blir det vanskelig å generalisere funnene. Utvalget er heller ikke tilfeldig, noe som vanskelig lar seg gjøre med denne populasjonen. På den andre siden anslås det at p.g.a. kognitive svakheter og mangelfull forståelse for sosiale spilleregler vil det være lettere for overgripere med PUH å bli oppdaget enn for overgripere med høyere intelligens (Lund, 1990). Det er også en skjevhet i publiserte saksreferater på Lovdata. Mange straffesaker blir aldri publisert der, og funnene i denne studien vil potensielt kunne se annerledes ut om alle straffesaker som har vært behandlet i lagmannsretten hadde vært inkludert i utvalget. Saksreferatene fra Lovdata er heller ikke utarbeidet med hensikt å brukes i denne typen studier. Saksreferatene inneholder ulike typer opplysninger, og kan enkelte ganger oppleves som tilfeldig. Dermed er det i flere av saksdokumentene manglende opplysninger om en rekke av variablene som er forsøkt kartlagt i denne studien. I tillegg er det mangel på kontrollgruppe.

Konklusjon og implikasjoner

Formålet med denne studien har vært å forsøke å kartlegge karakteristikk ved norske seksualforbrytere med psykisk utviklingshemming som er dømt i lagmannsretten, samt karakteristika som omhandler de fornærmede og aspekter ved overgrepene. Av særlig interesse har det vært å undersøke om denne gruppen i større grad forgriper seg på mindreårige enn på voksne. Funnene viser en overvekt av overgrep begått mot mindreårige, da spesifikt jenter under 14 år, og med en gjennomsnittsalder på 10 år. I tillegg var en betydelig andel av overgriperne tiltalt for overgrep mot flere personer og/eller gjentatte overgrep mot samme person. Det kan se ut til at det er en tendens til at de som har forgrepet seg på barn i større grad har forgrepet seg gjentatte ganger på samme person enn hva de som har forgrepet seg på voksne har gjort. Dette kan tyde på at de to gruppene barneovergripere og voksenovergripere skiller seg fra hverandre på dette planet, og er av særlig interesse med tanke på gjentakelsesfare. Når det kommer til relasjonen mellom de fornærmede og tiltalte var den i de fleste tilfellene en bekjent/familie-relasjon, og flesteparten av de tiltalte hadde lettere grad av PUH. Flesteparten ble straffedømt i tillegg til å måtte betale oppreisningserstatning til fornærmede. Et viktig spørsmål her er i hvor stor grad mennesker med PUH nyttegjør seg fengselstraff og forstår konsekvensene av handlingene sine.

Det er klare begrensninger ved denne studien, da hovedsaklig med tanke på utvalget og mangel på kontrollgruppe. Det er ikke grunnlag for å kunne generalisere funnene i denne studien utover utvalget. Det er få publiserte studier som omhandler denne gruppen overgripere, og særlig er det mangel på norske studier og studier som sammenligner menn med PUH som forgriper seg på mindreårige versus voksne. Dermed utgjør denne studien et viktig bidrag på dette området. Det vil være nyttig at videre forskning fokuserer på dette.

Nyere studier bør i tillegg fokusere på i hvor stor grad overgripere med PUH nyttegjør seg straff med tanke på et forebyggingsperspektiv og behandling.

REFERANSELISTE

- Abbey, A., Zawacki, T., Buck, P. O., Clinton, A. M., & McAuslan, P. (2004). Sexual assault and alcohol consumption: what do we know about about their relationship and what types of research are still needed? *Aggression and Violent Behaviour*, 9, 271-303.
- Amnesty International (2010). *Case closed. Rape and human rights in the Nordic countries. Summary Report*. Hentet 21.02.2016, fra <http://www.refworld.org/docid/4c7f607f2.html>
- Amnesty International (2012). *Norge får krass kritikk fra kvinnekomiteen*. Hentet 15.11.2015, fra <http://www.amnesty.no/aktuelt/flere-nyheter/norge-f%C3%A5r-krass-kritikk-fra-kvinnekomiteen>
- Amnesty International (2015) *Voldtekt i Norge*. Hentet 15.11.2015, fra <http://www.amnesty.no/kampanje/voldtekt-i-norge>
- Baroff, G. S. (1996) The mentally retarded offender. I J. W. Jackson & J. A. Mulick (Eds), *Manual of diagnosis and professional practice in mental retardation* (311-21). Washington, DC: American Psychological Association
- Blanchard, R., Watson, M.S., Choy, A., Dickey, R., Klassen, P., Kuban, M. & Ferren, D.J (1999). Pedophiles: mental retardation, maternal age, and sexual orientation, *Archives of Sexual Behavior*, 28, 2
- Chapman, D.A., Scott, K.G. & Mason, C.A. (2002) Early risk factor for mental retardation: role of maternal age and maternal education. *American Journal of Mental Retardation*, January, 107 (1), 46-59
- Day, K. (1994) Male mentally handicapped sex offenders. *British Journal of Psychiatry*, 165, 630-9
- Dickey, R., Nussbaum, D., Chevolleau, K., & Davidson, H. (2002). Age as a differential characteristic of rapists, pedophiles, and sexual sadists. *Journal of Sex and Marital Therapy*, 28, 211-218.
- Harris, J. C. (2006) *Intellectual disability: Understanding its development, causes, classification, evaluation and treatment*, Oxford University Press, New York, 42-98

- Gjærum, B. (2010) *Mental retardasjon*, Den norske legeforening. Hentet 15.11.2015, fra <http://legeforeningen.no/Fagmed/Norsk-barne--og-ungdomspsykiatrisk-forening/Faglig-veileder-for-barne-og-ungdomspsykiatri/Del-2/f-70-79-mental-retardasjon/>
- Glaser W. & Deane K. (1999) Normalisation in an abnormal world: a study of prisoners with intellectual disability. *Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 43, 338-50
- Gudjonsson, G. H., & Sigurdsson, J. F. (2000). Differences and similarities between violent offenders and sex offenders. *Child Abuse & Neglect*, 24 (3), 363-72
- Hawkins, J.D., Herrenkohl, T.L., Farrington, D.P., Brewer, D., Catalano, R.F., & Harachi, T.W. (1998). *A review of predictors of youth violence. In Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*, R. Loeber & D.P. Farrington. (Ed.) Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 106–146.
- Hingsburger D., Griffiths D. & Quinsey V. (1991) Detecting counterfeit deviance: differentiating sexual deviance from sexual inappropriateness. *Habilitation Mental Health Care Newsletter*, 10, 51-4
- Maulik, P. K., Mascarenhas, M. N., Mathers, C. D., Dua, T. & Saxena, S. (2011) Prevalence of intellectual disability: A meta-analysis of population-based studies, *Research in Delevopmental Disabilities*, 32 (2), 419-436
- McCabe M. P. & Cummins, R. A. (1996) The sexual knowledge, experience, feelings and needs of people with mild intellectual disability, *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 31, 1, 13-21
- McGee, J. J., & Menolascino, F. J. (1992). *The evaluation of defendants with mental retardation in the criminal justice system*. In R. W. Conley, R. Luckasson & G. N. Bouthilet (Ed.), *The criminal justice system and mental retardation*. Baltimore: Brookes.
- McLarsen, J. & Bryson, S. E. (1987) Review of Recent Epidemiological Studies of Mental Retardation: Prevalence, Associated Disorders, and Etiology. *American Journal of Mental Retardation*

- Noble, J. H. & Conley, R. W. (1992) Toward an epidemiology of relevant attributes. I R. W. Conley, R. Luckasson & G. N. Bouthilet (Red.). *The criminal justice system and mental retardation* (17-53). Baltimore: Brookes
- Norsk forbund for utviklingshemmede. *Informasjon*. Hentet 29.10.2015 fra:
<http://www.nfunorge.org/no/Om-utviklingshemning>
- Langevin, R. & Pope, S. (1993). Working with learning disabled sex offenders. *Annals of Sex Research*, 6, 217-19
- Lindsay, W.R. (2002) Research and literature on sex offenders with intellectual and developmental disabilities, *Journal of intellectual disability research*, 6, 74-85
- Lindsay, W. R., Sturmey, P., & Taylor, J. (2004). Natural history and theories of offending in people with developmental disabilities. I W. R. Lindsay, J. Taylor & P. Sturmey (Red.), *Offenders with developmental disabilities* (3-22). England: John Wiley & Sons, Ltd
- Lindsay, W. R. (2004) Sex offenders: conceptualisation of the issues, services, treatment and management. I W. L. Lindsay, J. L. Taylor & P. Sturney (Red), *Offenders with developmental disabilities* (163-68). England: John Wiley & Sons, Ltd
- Lindsay, W. R., Smith, A.H.W., Law, J., Quinn, K., Anderson, A., Smith A., Overend, T. & Allan, R. (2002) A treatment service for sex offenders and abusers with intellectual disability: characteristics of referrals and evaluation. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 15, 116-74
- Lovdata. Hentet i november 2015 fra https://lovdata.no/info/om_lovdata
- Lund, J. (1990). Mentally retarded criminal offenders in Denmark. *The British Journal of Psychiatry*, 156, 726-731.
- Parry, C. & Lindsay, W.R. (2003). Impulsiveness as a factor in sexual offending by people with mild intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47, 483-7
- Rafter, N. (2008) *The Criminal Brain. Understanding Biological Theories of Crime*. New York: New York University Press
- Regjeringen (2015). *Seksuelle overgrep*. Hentet 15.11.2015, fra
https://www.regjeringen.no/no/dokument/dep/bld/veiledninger_brosjyrer/2002/mistanke-om-ansattes-seksuelle-overgrep-/7/id275377/

- Regjeringen (2003). *Seksuelle overgrep mot barn En veileder for hjelpeapparatet*, Sosial- og helsedirektoratet. Hentet 21.02.2016, fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/bfd/bro/2003/0017/ddd/pdfv/286825-seksuelle_overgrep_mot_barn.pdf
- Reiss, S. (1994). *Handbook of challenging behavior: Mentally health aspects of mental retardation*. Worthington OH: IDS Publishing.
- Santamour, M., & West, B. (1977). *The mentally retarded offender and corrections*. Washington DC: Law enforcement assistance administration, Department of Justice
- Santamour, M. (1989). *The mentally retarded offender and corrections: an updated prescriptive package*. Washington DC: St. Mary's press.
- Scorzelli, J.F. & Reinke-Scorzelli, M. (1979). Mentally retarded offender: a follow-up study. *Rehabilitation Counselling Bulletin, September, 70-3*
- Sequeira, H. & Hollins, S. A. (2003) Clinical effects of sexual abuse on people with learning disability. *British Journal of Psychiatry, 182, 13-19*
- Shader, M. (2004) *Risk factors for delinquency, an overview*. Us Department of Justice. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, USA
- Smiso, Støttesenter mot incest og seksuelle overgrep (2015). *Hva er incest/seksuelle overgrep?* Hentet 15.11.2015, fra <http://www.smiso.no/index.php/article/articleview/28/1/3>
- Steine, I. M., Milde, A. M., Bjorvatn, B., Grønli, J., Nordhus, I. H., Mrdalj, J., & Pallesen, S. (2012). Forekomsten av seksuelle overgrep i et representativt befolkningsutvalg i Norge. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening, 49, 950-7*
- Straffeloven a, LOV-1902-05-22-10. Kapittel 3. § 44 (2010) Hentet 15.11.2015, fra https://lovdata.no/dokument/NLO/lov/1902-05-22-10/KAPITTEL_1-4#KAPITTEL_1-4
- Straffeloven b, LOV-1902-05-10. Kapittel 5. § 56 c (2010). Hentet 15.11.2015, fra https://lovdata.no/dokument/NLO/lov/1902-05-22-10/KAPITTEL_1-7#KAPITTEL_1-7
- Straffeloven c, LOV-1902-05-22-10. Kapittel 19. § 192, § 195, § 196 (2010). Hentet 15.11.2015, fra

https://lovdata.no/dokument/NLO/lov/1902-05-22-10/KAPITTEL_2-12#KAPITTEL_2-12

Straffeloven, LOV-2005-05-20-28. (2005) Hentet 25.4.2016, fra

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28>

Søndenaa, E. (2009) *Intellectual disabilities in the criminal justice system*. (Doktoravhandling).

Norges Teknisk Naturvitenskapelige Universitet, Trondheim. Hentet 23.03.2016, fra

<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:173679/FULLTEXT02>

Søndenaa, E. & Spro, M. (under trykking). Lettere psykisk utviklingshemmede i rettspsykiatrisk forstand - En gjennomgang av alle registrerte saker fra Lovdata 2002 - 2014, *Lov og rett*

Thompson D. & Brown, H. (1997) Men with intellectual disabilities who sexually abuse: a review of the literature. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities* 10, 140 – 58.

Zenderland, L. (1998). *Measuring minds: Henry Herbert Goddard and the origins of American intelligence testing*. Cambridge: Cambridge University Press

World Health Organisation. (2012). *ICD-10 Classifications of Mental and Behavioural Disorder: Clinical Descriptions and Diagnostic Guidelines*. Geneva. World Health Organisation